

yitler kendi aralarında bir konu bütünlüğü oluşturmaktadır. Yazar eserini "Tenbih" bölümünde bu hususa özellikle değinmekte ve yerine göre beyitlerin iki vecih üzere açıkladığını belirtmektedir. Eser üzerine Mehmet Malik Bankır doktora (*Şerh-i Cezire-i Mesnevi: İnceleme-Metin-Sözlük*, 2004, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Mahmut Aslantürk yüksek lisans tezi (*Şerh-i Cezire-i Mesnevi: İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-İndeks*, 1996, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) hazırlamış, şerh ayrıca Turgut Karabey, Mehmet Vanlioğlu ve Mehmet Atalay tarafından neşredilmiştir (Erzurum 1996). 4. eş-Şoḥbetü's-şâfiye. Trabzonlu Şeyh Köseç Ahmed Dede'nin *et-Tuḥfetü'l-behiyye fi tarîkati'l-Mevleviyye* adlı Arapça risâlesine yine Arapça yazılan bir ta'likattir. Şeyh Galib, Mevlevî âdâb ve erkânından bahseden bu küçük risâleyi 1789 yılında kaleme almıştır. Ahmet Remzi Akyürek tarafından *es-Şoḥbetü's-şâfiye'nin en-Nushatü's-şâfiye fi terceme-ti's-soḥbeti's-sâfiye* ismiyle yapılan Türkçe tercümesini İbrahim Kutluk yayımlamıştır (TDED, 1948, III/1-2, s. 21-47). Şeyh Galib ayrıca Esrar Dede'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*'sindeki şiiirleri derlemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyh Galib Divânı (haz. M. Muhsin Kalkışım), Ankara 1994; Sâkıb Dede, *Sefîne*, II, 30-32, 149; Esrâr Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye* (haz. İlhan Genç), Ankara 2000, s. 372-400; Halil Nûri, *Târih*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 239, vr. 471^b-473^b; Ali Nutkî Dede – Abdülbâki Nâsir Dede, *Defter-i Derişân*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1194; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 169-179; Gibb, *HOP*, IV, 175-206; *Osmanlı Müellifleri*, III, 351-352; İhtifalci Mehmed Ziyâ, *Yeni Kapı Mevlevîhânesi* (haz. Murat A. Karavelioğlu), İstanbul 2005, tür.yer.; Ali Nihad Tarlan, *Şeyh Galib, Hayatı ve Şiiirleri*, An-

kara 1939; a.mlf., *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul 1981, s. 86-89, 94-117; Naci Sami Okçu, *Şeyh Galib: Divanı ile Hüsni ü Aşk'ında Dinî ve Tasavvufî Unsurlar* (doktora tezi, 1977), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., *Şeyh Galib, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divan'ının Tenkidli Metni*, Ankara 1993; a.mlf., "Hüsni ü Aşk", *DİA*, XIX, 29-31; W. Kirmani, "Tradition and Rationalism in Ghalib", *The Rose and Rock: Mystical and Rational Elements in the Intellectual History of South Asian Islam* (ed. B. B. Lawrence), Durham 1979, s. 32-60; V. R. Holbrook, *Galib's Beauty and Love: The Ultimate Romance* (doktora tezi, 1985), Princeton University; a.mlf., *Aşkın Okunmaz Kıyılar* (trc. Erol Köroğlu – Engin Kılıç), İstanbul 1998; a.mlf., "Originality and Ottoman Poetics: In the Wilderness of the New", *JAOS*, CXII/3 (1992), s. 440-454; Halûk İpekten, *Şeyh Galib, Hayatı, Eserleri, Sanatı ve Bazı Şiiirlerinin Açıklamaları*, Erzurum 1991; Cemâl Kurnaz, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara 1997, s. 421-427; İnci Enginün, "Şeyh Galib'in Bugüne Etkisi", *Prof. Dr. Nihad M. Çetin'e Armağan*, İstanbul 1999, s. 117-144; İskender Pala, *Şeyh Galib: Biyografik İnceleme*, İstanbul 2001; Ahmet Arı, *Galib Dede'nin Aşk Ateşi: Şeyh Galib Divanı'nda Aşk*, Isparta 2003; Hanife Koncu, "Şeyh Galib Divânı'nda 'Aşk, Âşık, Ma'sûk' Etrafında Oluşan Bazı Anlam İlgileri", *Sanat ve İnanç* (haz. Banu Mahir – Hâlenur Kâtiipoğlu), İstanbul 2004, I, 213-222; *Şeyh Galib Kitabı* (haz. Beşir Ayyazoğlu), İstanbul 1995; M. Fuad Köprülü, "Tetebbuat-ı Edebiyye: Şeyh Galib", *SF*, XLIII/1110-1118 (1328); a.mlf., "Şeyh Galib'e Dâir", *YM*, III/59 (1918), s. 123-124; G. W. Gawrych, "Şeyh Galib and Selim III: Mevlevism and the Nizâm-i Cedid", *IJTS*, IV/1 (1987), s. 91-114; Cem Dilçin, "Şeyh Galib'in Şiiirlerinde III. Selim ve Nizâm-ı Cedid", *TDe.*, XI/1 (1993), s. 209-219; a.mlf., "Şeyh Galib'in Mevlevî-hanelerin Tamirine İlişkin Şiiirleri", *Osm.Ar.*, sy. 14 (1994), s. 29-76; M. Muhsin Kalkışım, "Şeyh Galib, Mevlevîlik ve Şia", *Akademik Yorum*, sy. 4, Trabzon 1993, s. 53-55; a.mlf., "Şeyh Galib'in Şiiir ve Sanat Anlayışı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bülteni*, sy. 2, Kahramanmaraş 1994, s. 6-9; a.mlf., "Şeyh Galib'in Bir Tercibendini Şerh Denemesi", *Akademik Bakış*, sy. 2 (1997), s. 56-61; Beşir Ayyazoğlu, *Kuşunun Son Şarkısı*, İstanbul 2006, s. 18-27; a.mlf., "Sütücce'deki Ev", a.e., XXXVII/424 (2009), s. 4-9; Ha-

lil Çelik, "Tenkitli Metin Yöntemi Açısından Üç Şeyh Galip Divanı", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 2, Ankara 1996, s. 284-289; İlhan Genç, "Şeyh Galib'in Hayatına Dair Bazı Tespitler", *Harman*, sy. 46 (1996), s. 12-15; Günay Kut, "Şeyh Galib ve Ötekiler", *Ludingirra*, sy. 10-11, İstanbul 1999, s. 132-140; Abdülkadir Gürer, "Şeyh Galib'in Şiiirlerinde Bir Anlatım Özelliği", *TDe.*, XIII/1 (2000), s. 99-108; a.mlf., "Şeyh Galib Hakkında Yeni Bilgiler", a.e., XIII/1 (2000), s. 203-226; Betül Sinan, "Necati Bey ve Şeyh Galip Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/10, İstanbul 2007, s. 565-586; Talip Mert, "Fakirhane-i Galib Dede", *Türk Edebiyatı*, XXXVII/424 (2009), s. 10-14; Abdülbâki Gölpınarlı, "Şeyh Galib", *İA*, XI, 462-467; Fahir İz, "Ghalib Dede", *EL²* (İng.), II, 999-1000.

M. MUHSİN KALKIŞIM

ŞEYH HAMDULLAH

(bk. HAMDULLAH EFENDİ, Şeyh).

ŞEYH-i İLÂHÎ

(bk. ABDULLAH-i İLÂHÎ).

ŞEYH LUTFULLAH CAMİİ

İsfahan'da

XVII. yüzyılda inşa edilen cami.

Safevî dinî mimarisinin en meşhur örneklerinden biri olup Meydân-ı Şâh'ın (Meydân-ı Nakş-ı Cihân) doğu tarafında yer alır. Saray halkının özel kullanımı için inşa edilen camiye Âlî Kapu Sarayı'ndan meydana inilerek ulaşılır. Sarayın diğer men-suplarının ibadetleri için aynı meydanın güney kenarında yaptırılan Mescid-i Şâh yer almaktadır. 1011-1028 (1602-1618) yılları arasında inşa edilen cami önceleri Sadr ve Fethullah Camii diye anılırken daha sonra Şah Abbas'ın kayınpederi Şii âlimi Şeyh Lutfullah'ın adını almıştır. Meydân-ı Şâh'ta sarayın ve caminin birlikte inşası, Safevî hükümrânlığının dünyevî ve uhrevî kökenlerini hem teorik hem pratik olarak sembolize etmektedir. Dış cephesinde ve içindeki Arapça kitâbelerin muhtevası da yapının bu rolüyle irtibatlıdır. Caminin inşa kitâbeleri ve kubbe kasnak yazıları Ali Rızâ-yı Abbâsî'nin eseridir. Kitâbelerde adı geçen diğer ustalar Bâkır-ı Bennâ ve 1028 (1619) tarihli mihrapta imzası bulunan Muhammed Rızâ b. Hüseyin İsfahânî'dir.

Caminin süslemeleri klasik ve gösterişli Safevî bezemelerini andırmasına rağmen saraylıların ibadetine ayrılan bölüm alışılmış aksine basit planlıdır. 2500 m²'lik

Şeyh Lutfullah Camii – İsfahan / İran

bir alanda tek kubbeli olarak inşa edilen cami minaresizdir. Eyvanı tipik İran cami mimarisine has özellikler taşımaktadır. Yapı, daha çok Timurlular ve Safevîler'in yüzyıllar öncesine dayanan geniş kubbeli türbe yapılarına benzemektedir. Caminin dışı açık tek cephesi meydana bakmaktadır. Diğer cepheler ticarî yapılarla ve meydanın arkasında bulunan dar yollarla kuşatılmıştır. Yakınındaki Mescid-i Şâh gibi bu cami de kible istikameti bakımından kuzey-güney eksenindeki meydana göre yamuk durumdadır. Camiye geçiş, çinilerle süslenmiş bir eyvandan ulaşılan ve kuzey yönünde kubbeli hacmi "L" şeklinde çevreleyen bir koridorla sağlanmaktadır. Mihrap eksenindeki kapıdan harime girilir. Bu anlamsız koridor, caminin meydana açılan cephesi ve harimi arasındaki uyumsuzluğu telâfi etmek için sonradan yapılmıştır. Binanın çarpık konumu meydana bakıldığında kuvvetle algılanır. Meydanla olan ilişkisindeki zayıflık caminin özenli dekorasyonu da tezat teşkil etmektedir. Yapıda harimi örten tek cidarlı kubbenin Mescid-i Şâh ile Medrese-i Mâder-i Şâh'ın (Medrese-i Çehârbâğ) kubbeleriyle kıyaslandığında iddialı ve yenilikçi olduğu görülür. Tuğla zeminle birlikte arabeskin çeşitli düzeylerde kullanılışı çok başarılıdır ve zeminin de sırla kaplı olduğu izlenimi verir.

Harimin içi İran mimarisinde en kusursuz biçimde dengelenmiş yekpâre yapılarından biridir. Zemin dahil binanın içi ağırlıklı olarak mavi renkli çinilerle tamamen kaplanmıştır. Çini ve oyma mermerlerle bezenmiş bir balkon, mihraba üstten bakacak şekilde girişi yukarıda harime doğru keser. Kare iç mekân, dış hatları turkuvaz burma kenar suyu ile çerçevesi, kakma yazı ve çiçek bezemeli sekiz sivri kemerle çevrilmiştir. Kemerlerin üstü dairevi kasnağı destekleyen geniş köşelikle rin geçiş yeridir. Kubbe kasnağı biri güneş ışığını içeri sızdıran arabesk şebekeli açık, biri kör olarak alternatif biçimde dizilmiş otuz iki adet kemerli pencereden oluşmaktadır. Kubbenin iç yüzeyi tamamen, çiçek kıvrımlarından oluşan desen ağlarıyla örülü çinilerle kaplıdır. Tavandaki sarı şemseleler bütün parlaklığıyla güneş ışıklarını içeriye yansıttığı izlenimi verir. Cami kubbesinin bu orijinal iç tasarımı son yıllarda birçok İran halısında desen olarak taklit edilmiştir. Zenginliği ve emsalsiz uyumu, bu tek hacimli yapıyı Safevî mimarisi ve dekorasyonunun eşsiz bir mücevher kutusu haline getirmiştir.

Harimde olduğu gibi kubbe ve cephe-deki çini kaplamalarının çoğu Safevîler'in çöküşünden sonra zamanla dökülmüştür. Caminin restorasyonu Rızâ Şah Pehlevî'nin yönetimi zamanında 1930'larda başlatılan, şehrin tarihî mimarisini canlandırma programının uygulanması sırasında gerçekleştirilmiştir. Bu restorasyonlar sırasında mozaik çini gibi unutulmuş olan birçok teknik uygulama şehir mimarisinde yeniden ortaya çıkmıştır. Günümüzde cami cephesinde görülen işçilik bu restorasyondan kalmadır. Cephenin alt kısmı mermerle karışık dekore edilmiştir. Orta kısımda yoğun bitki ve çiçek desenleriyle bezeli sırla boyanmış çiniler (heft-rengi) ve en üst kısımda kitâbe kuşağı yer alır. Bu dekorasyon cephe için çok yoğun olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. 1963'te yapılan dekorasyonlarda caminin taçkapısında gümüş işlemeli süslemeler ve nesta'lik hatlı Farsça yazılar kullanılmıştır. Şeyh Lutfullah Camii'nde görülen kubbe modeli daha sonra Tahrân'daki mermer sarayın inşasında uygulanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lutfullah Hünerfer, *Gencine-yi Âşâr-i Târihi-yi İsfahân*, İsfahan 1344/1965, s. 401-415; a.m.f., *Rehnumâ-yi İsfahân*, İsfahan 1344/1965, s. 102-109; A. Welch, *Shah Abbas and the Arts of Isfahan*, New York 1973; A. U. Pope, "The Safavid Period", *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope - Ph. Ackerman), Tehran 1977, III, 1189-1191, 1209-1210; R. Hillenbrand, "Safavid Architecture", *CHIr.*, VI, 784-786; S. P. Blake, *Half the World: The Social Architecture of Safavid Isfahan: 1590-1722*, Costa Mesa 1999; Ali Dehshasti, *Goya's Isfahan* (trc. Gulâmrazâ Abbâsiyân), Tahrân 2003, s. 208-216; A. Godard, "Isfahan", *At-har-ê Irân*, II, Paris 1937, s. 96-99.

HABİB BORJIAN

ŞEYH el-MAHMÛDÎ

(الشيخ المحمودي)

Ebü'n-Nasr Seyfüddîn el-Melikü'l-Müeyyed
Şeyh el-Mahmûdî ez-Zâhirî
(ö. 824/1421)

Memlûk sultanı
(1412-1421).

770 (1368-69) yılında doğdu. Kafkasya'daki kabilelerden Kermük'a mensup olup on iki yaşlarında iken esir tüccarı Hoca Mahmud Şah tarafından Mısır'a getirildi ve Atabekü'l-asâkir Berkuk tarafından 3000 dirheme satın alındı (782/1380). Hoca Mahmud Şah'a nisbetle Mahmûdî, el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'a nisbetle Zâhirî diye anılır. Berkuk tarafından iyi bir asker olarak yetiştirildi. Berkuk sultan olunca onu âzat

edip câmedarlıkla görevlendirdi ve hasekileri arasına aldı. Mintaş ve Yelboğa en-Nâsırî'nin isyanları sırasında hapsedilen Şeyh el-Mahmûdî, Berkuk'un ikinci saltanatının başlarında hapisten kurtuldu ve sultan tarafından sâkilik görevine getirildi. Safer 798'de (Kasım-Aralık 1395) emîr-i tablâhâne rütbesine terfi ettirildi, ardından re'sû'n-nevbe oldu. 801'de (1399) emîr-i hac tayin edildi. Ertesi yıl el-Melikü'n-Nâsır Sultan Ferec tarafından emîr-i mie mukaddem-i elf rütbesine yükseltilerek Trablus nâibliğine gönderildi ve on iki yıl Suriye'deki çeşitli vilâyetlerde nâiblik yaptı. Bölgede emîrler arasında ve emîrlerle Memlûk sultanı arasında çıkan olaylarda önemli rol oynadı.

Şeyh el-Mahmûdî, 803'te (1400) Suriye'deki diğer nâiblerle birlikte Halep'i savunurken Timur'a esir düştüyse de bir süre sonra kaçmayı başardı ve eski görevine iade edildi. Şevval 804'te (Mayıs 1402) Dimaşk nâibliğine getirildi. Bu görevi esnasında Suriye'ye sığınan Karakoyunlu Kara Yûsuf ile Celâyirli Sultan Ahmed'i iyi karışladı. Timur'un baskısı ile Sultan Ferec'den bunların ölüm fermanı geldiği halde emri uygulamadı. 807 yılı sonlarında (Haziran 1405) diğer Suriye nâibleriyle beraber Ferec'i tahttan indirmek için Mısır üzerine yürüdü. Sultanın ordusunu Abbâsiyye'de mağlûp ederek Kahire'ye kadar ilerlediyse de yanındaki emirlerden bazılarının sultanın tarafına geçmesi yüzünden Suriye'ye dönmek zorunda kaldı. Yerine tayin edilmiş olan Nevrûz'u yenip Dimaşk'ı ele geçirdi (Rebîulâhîr 808 / Ekim 1405).

Sultan Ferec'in tahtını bırakarak gizlendiği günlerde Dimaşk'tan ayrılmak zorunda kalan Şeyh el-Mahmûdî, Ferec'in yeniden tahta oturmasıyla görevine iade edildi. Ardından Safed'e gönderildiyse de tekrar getirildiği Dimaşk nâibliğinin ilk günlerinde isyan hazırlığı içinde olduğu ithamıyla görevinden alınıp tutuklandı. Ancak hapisten kaçarak bazı emirlerle birlikte Dimaşk'ı ele geçirdi ve bu sırada Trablus nâibliğine razı olup Dimaşk nâibliğinin Nevrûz'da kalmasını kabul etti. Şâban 810 (Ocak 1408) tarihinde Sultan Ferec tarafından tekrar Dimaşk nâibliğine tayin edildi ve Nevrûz'la yaptığı savaşın ardından şehre girmeyi başardı. Bu sırada bazı emirleri tutuklaması ve sultanın emrine rağmen onları Mısır'a göndermemesi sultanla arasının açılmasına sebep oldu. 1409'da Suriye'ye yürüyen Sultan Ferec karşısında Sarhad'da mağlûp olan Şeyh el-Mahmûdî, Emîr Seyfeddin Tağrıberdî'nin aracılığı ile affedilip Trablus nâibliğine getirildi. Bun-